

Вікторія Володимирівна Микитенко

д-р екон. наук, професор

академік АЕН України

ORCID 0000-0002-8212-9777

e-mail: vmikitenko@ukr.net,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ,

Маргарита Олександрівна Чуприна

канд. екон. наук, доцент

ORCID 0000-0002-3276-4473

e-mail: ma.chuprina@gmail.com,

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИХ АКТИВІВ У ПРОСТОРОВОМУ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ В РЕСУРСНИХ ОБМЕЖЕННЯ

Вступ. Особливого значення в умовах широко-масштабного вторгнення РФ в Україну набувають питання розвитку просторового розвитку господарських систем. Нерівномірна просторова організація господарських систем, що має місце при релокації виробництва у більш безпечні регіони в умовах активізації міграційних процесів, формує нові загрози економічній безпеці країни. У теперішній час стимулювання процесів підвищення продуктивності, раціоналізація й переформатування просторового розвитку господарських систем вже не може забезпечуватися стандартними прийомами й інструментами менеджменту та потребує розбудови в Україні інноваційної просторової системи управління, у першу чергу, природно-ресурсними активами. Саме природно-ресурсні активи територіальних утворень у фінансово-економічному значенні їхнього потенціалу у площині забезпечення сталого господарювання мають стати одним із вагомих важелів ціле-орієнтованих трансформацій у національному господарському просторі в умовах ресурсних обмежень і постійного нарощення військово-економічних ризиків та загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин загальної проблеми. Слід відзначити, що теоретичним і прикладним аспектам формування системи управління природно-ресурсними активами, присвячені праці вітчизняних та закордонних вчених, серед яких: І. Бистряков, І. Драган, Д. Клиновий, Н. Коржунова, І. Лицур, М. Хвесик, Д. Норт, Дж. Ф. Мур [1; 3; 5–11] та ін. Віддаючи на-

лежне теоретичній та практичній цінностям попередніх здобутків, в умовах реалізації плану відновлення України існує потреба в розробленні науково-прикладних положень щодо впровадження технологій оцінки якості просторового розвитку та організації в межах територіальних утворень господарських систем нового формату на засадах реалізації дії інноваційної просторової системи управління національними природно-ресурсними активами.

Постановка проблеми. Мета статті полягає в обґрунтуванні пріоритетних напрямів просторового розвитку господарських систем та деталізації кваліфікаційних ознак природно-ресурсних активів задля реалізації завдань із забезпечення сталого господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначним фактом [1–6] є те, що *природно-ресурсні активи (ПРА)* були і є основою для економічного та соціального розвитку територій, суттєво впливають на їх якість життя та стабільність, бо обумовлюють та уможливають активізацію процесів підвищення продуктивності, раціоналізацію й переформатування просторового розвитку *господарських систем (ГС)*. Врахування виду, розташування, стратегічного і тактичного значення (тощо) ПРА при плануванні та реалізації визначеного суб'єктами управління пріоритетного напрямку просторової організації та розвитку територій (табл. 1) сприяє й забезпечує створення стійких, збалансованих та відповідальних ГС, що за результатами своєї діяльності, відповідно, суттєво підвищують якість життя і добробут населення.

Таблиця 1

Пріоритетні напрями просторового розвитку господарських систем за урахування ПРА та локалізації зусиль за їх класифікаційними ознаками

Напрями просторового розвитку ГС	Значення ПРА для просторового розвитку	Врахування суб'єктами управління класифікаційних ознак для реалізації завдань із забезпечення сталого господарювання
1	2	3
І. Економічна основа	Природні ресурси, такі як нафта, газ, мінерали, ліси та сільськогосподарські угіддя,	Вид ресурсу, Розташування, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Соціальна та екологічна природа, Технологічні аспекти, Доступність та недоступність,

1	2	3
	створюють економічну основу для просторового розвитку, що є джерелом доходів для держави, стимулювати промисловість, аграрний сектор та енергетичні галузі	Попит та використання, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна база, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика
II. Робочі місця та зайнятість	Видобуток і переробка природних ресурсів створюють робочі місця, забезпечуючи зайнятість і якість життя населення. Наявність ПРА привертає іноземні інвестиції у видобуток, переробку, збут, сприяючи розвитку галузей, створенню робочих місць, підвищенню життєвого рівня	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Соціальна та екологічна природа, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Інноваційний потенціал
III. Інфраструктура та транспорт	Розвиток природно-ресурсної сфери, зазвичай, вимагає створення й підтримки інфраструктури та транспортної логістики, що призведе до поліпшення доступу до території та сприятиме розвитку інших галузей, таких як туризм та послуги	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Соціальна та екологічна природа, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Природоохоронний статус, Доступність та недоступність, Попит та використання, Інноваційні технології, Відновлювані ресурси, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Інфраструктура, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
IV. Регіональний розвиток	Природні ресурси можуть бути нерівномірно розподілені між різними регіонами. Їх використання може сприяти регіональному розвитку, забезпечуючи збалансований розвиток різних територій	Вид ресурсу, Розташування, Масштаби природно-ресурсного потенціалу або ПРА, Стратегічне значення, Соціальна та екологічна природа, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
V. Конкурентні переваги	Професійне управління природними ресурсами забезпечує конкурентні переваги певної території, залучення інвестицій та розвиток нових сфер економічної діяльності	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Природоохоронний статус, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
VI. Інвестиційний потенціал	Наявність значних ПРА може привертати інвестиції в галузі видобутку, переробки та збуту цих ресурсів. Це сприяє зростанню економіки території, створює нові можливості для підприємництва та сприяє збільшенню соціального потенціалу	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
VII. Технологічний розвиток	Використання ПРА сприяє розвитку технологій у виробництві, що перенесеться на ін. сфери. Розвиток нових техно-	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Сту-

1	2	3
	логій створює інноваційне середовище, сприяє економічному зростанню та забезпеченню якості життя	пінь залежності, Інноваційні технології, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
VIII. Створення додаткових можливостей	Рациональне освоєння та використання природних ресурсів створює додаткові можливості для диверсифікації економіки регіону (у т.ч. розвиток туризму, екологічного господарства, нових сфер суспільної практики, які є альтернативними джерелами доходів, привертають інвестиції)	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Природоохоронний статус, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
IX. Забезпечення енергетичної безпеки	Доступ до енергетичних ресурсів є важливим аспектом енергетичної безпеки країни. Їх освоєння зменшує залежність від імпорту та забезпечує стабільність енергопостачання	Вид ресурсу, Розташування, Кількість/обсяг, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
X. Вплив на зовнішню торгівлю	Природно-ресурсні активи є одним із основних експортних продуктів країни, а це впливає на зовнішню торгівлю та міжнародні економічні відносини	Вид ресурсу, Кількість або обсяг, Видобувні ПРА, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XI. Екологічні наслідки	Належне управління природними ресурсами є основою забезпечення якості просторового розвитку. Необережне їх використання призводить до екологічних проблем, забруднення НПС, зниження якості життя мешканців	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Видобувні ПРА, Стратегічне значення, Соціальна та екологічна природа, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Природоохоронний статус, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Вплив на довкілля, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Інфраструктура, Податкова політика, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XII. Сійке управління та охорона довкілля	Забезпечення сійкого управління природними ресурсами підтримує екологічну рівновагу та запобігати негативному впливу на довкілля, що є основою для сталого просторового розвитку	Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Інфраструктура, Податкова політика, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XIII. Експорт природних ресурсів	Багаті природні ресурси – нафта, газ, мінерали, деревина та сільськогосподарські продукти, є основними експортними продуктами країни. Експорт природних ресурсів приносить доходи, сприяє покра-	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна

1	2	3
	шенню торговельного балансу, залучає іноземні інвестиції	база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XIV. Стимулювання промислового розвитку	Розвиток сировинної бази через видобуток природних ресурсів є стимулом для розвитку промислових галузей, які залежать від цих ресурсів для свого виробництва	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XV. Диверсифікація економіки	Ефективне управління природно-ресурсними активами стимулює диверсифікацію економіки та розвиток інших галузей, таких як туризм, інформаційні технології та послуги	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Вплив на довкілля, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XVI. Підвищення геополітичного статусу	Країни з багатими природними ресурсами мають більший геополітичний вплив у світовому співтоваристві, оскільки їхні ресурси є привабливими для інших країн, це дає можливість брати активну участь у міжнародних відносинах	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XVII. Збалансований розвиток	Важливо розвивати природні ресурси, враховуючи інтереси не лише економічно розвинутих регіонів, а й менш розвинутих. Це допомагає забезпечити збалансований розвиток країни й уникнути нерівномірного розподілу багатства	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Соціальна та екологічна природа, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Природоохоронний статус, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Вплив на довкілля, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал
XVIII. Збалансоване використання	Важливо забезпечити збалансоване використання ПРА, запобігати вичерпанню та зберегти природне багатство для майбутніх поколінь	Вид ресурсу, Розташування, Кількість або обсяг, Вартість, Видобувні ПРА, Стадія розвитку, Стратегічне значення, Соціальна та екологічна природа, Технологічні аспекти, Стан забезпеченості, Геологічні запаси, Природоохоронний статус, Доступність та недоступність, Попит та використання, Ступінь залежності, Інноваційні технології, Соціо-економічний контекст, Вплив на довкілля, Відновлювані ресурси, Необроблені запаси, Ефективність використання, Можливості відтворення, Перероблені ресурси, Сировинна база, Геологічні умови, Контроль над ресурсами, Ступінь концентрації, Запаси на даний момент, Інфраструктура, Податкова політика, Міжнародні відносини, Ступінь ризику, Інноваційний потенціал

Сформульовано та систематизовано у табличному вигляді авторами за урахування напрацювань і розробок [2–4; 6; 10 – 12].

Зважаючи на приведену нижче деталізацію класифікаційних ознак та відповідного категоріального визначення змістовності ПРА (табл. 2), суб'єкти управління мають вирізнити й обґрунтувати на яких саме напрямах просторового розвитку (декількох разом, чи одного з вісімнадцяти пріоритетних напрямів, зокрема – див., табл. 1) та природно-ресурсних об'єктах слід локалізувати свої зусилля, у першу чергу, задля забезпечення поступової ціле орієнтованої відбудови, організації та перереформатування того чи іншого елементу ГС територіального утворення чи держави, у цілому.

Чітке визначення місця і ролі ПРА як ключового фактору в генеруванні якості просторового розвитку та визначення пріоритетних напрямів просторового переформатування територіальних утворень сприяє створенню збалансованих та стійких економічних систем, які забезпечують також і якість життя населення та стабільний розвиток територій. Професійна увага до цього аспекту допомагає розробити й реалізувати відповідного типу стратегії та політики, що сприятиме й забезпечуватиме сталий просторовий розвиток нації.

Категоріальна сутність класифікаційних ознак ПРА як складових багатства господарських систем

Ознака ПРА	Категорія
Вид ресурсу	Вода, ґрунти, мінерали, ліси, рибні запаси та інші
Розташування	Регіон, область, річка, озеро, гірський масив тощо
Кількість або обсяг	Тони, гектари, кубічні метри, гектолітри тощо
Вартість	Економічна оцінка відповідно до ринкової вартості
Видобувні ПРА	Видобування з природних джерел або вирощування
Стадія розвитку	Запаси, резерви, ресурси у використанні
Стратегічне значення	Важливість для економіки та національної безпеки
Соціальна та екологічна природа	Вплив на соціальний розвиток та екологічний стан
Технологічні аспекти	Використання сучасних технологій видобутку та використання ресурсів
Стан забезпеченості	Наявність ресурсу у відповідних кількостях
Геологічні запаси	Відомості про потенційні обсяги ресурсу
Природоохоронний статус	Ступінь охорони та захисту природних об'єктів
Доступність та недоступність	Рівень доступу до ресурсів для використання
Попит та використання	Кількість ресурсу, використана за певний період
Ступінь залежності	Залежність економіки від конкретних ресурсів
Інноваційні технології	Впровадження нових технологій у видобутку
Соціо-економічний контекст	Вплив ресурсів на соціально-економічний розвиток
Вплив на довкілля	Екологічні наслідки видобутку та використання
Відновлювані ресурси	Ресурси, які можуть відновлюватись самостійно
Необроблені запаси	Ресурси, що ще не підлягали видобутку
Ефективність використання	Рівень ефективності ресурсного сектору
Можливості відтворення	Потенціал для відновлення ресурсів після використання
Перероблені ресурси	Ресурси, що піддалися переробці або обробці
Сировинна база	Вихідні матеріали для виробництва продуктів
Геологічні умови	Характеристики геологічного утворення ресурсів
Контроль над ресурсами	Власність, права на видобуток та використання
Ступінь концентрації	Кількість ресурсу в певних локалізованих областях
Запаси на даний момент	Кількість ресурсу, доступна на поточний момент
Інфраструктура	Розвиненість інфраструктури для видобутку і транспортування
Податкова політика	Особливості оподаткування ресурсного сектору
Міжнародні відносини	Вплив зовнішніх факторів на використання ресурсів
Ступінь ризику	Ризики, пов'язані з видобутком та використанням
Інноваційний потенціал	Здатність до інновацій у розвитку ресурсного сектору

Сформульовано та систематизовано у табличному вигляді авторами.

Важливо вказати на те, що, однак, володіння природними ресурсами та існуюча просторова організація ГС за урахування масштабу національного ПРА може генерувати відповідні виклики та загрози (табл. 3), такі як екологічні проблеми, залежність від цінних коливань на світовому ринку, корупція, соці-

альні конфлікти; тощо. Тому, саме ефективне управління ПРА та раціональне використання цього багатства є ключовими чинниками забезпечення сталого господарювання в Україні, безпеки і збалансованого міжнародного розвитку національних ГС.

Таблиця 3

Комплекс загроз, викликів і ризиків, які несе Україні та її господарським системам володіння ПРА

Категорія	Виклики, загрози, ризики	Найбільш актуальні загрози
1	2	3
Екологічні ризики	Розвинений видобуток та переробка природних ресурсів можуть призвести до забруднення НПС, втрати біорізноманіття та ін. екологічних проблем. Недбале використання ресурсів може спричинити серйозні екологічні наслідки для майбутніх поколінь	Забруднення довкілля та втрата біорізноманіття. Екологічні аварії та негативний вплив на здоров'я. Зниження екологічної стійкості регіонів. Вплив глобальних змін клімату на ресурси та економіку
Залежність від експорту	Якщо країна стає сильно залежною від експорту природних ресурсів, це призводить до небезпеки втрати стабільності в економіці в разі коливань цін на світовому ринку або зниження попиту на такі ресурси	Циклічна економіка. Залежність від зовнішніх партнерів. Ризик втрати ресурсів. Геополітичні конфлікти. Обмеження інновацій. Негативний вплив на НПС
Недиверсифікована економіка	Концентрація економіки відповідно до природно-ресурсного сектору може призвести до недиверсифікованої економіки,	Вичерпання ресурсів та загроза економіці. Незадовільне управління та збалансоване використання ресурсів. Відсутність довго-

1	2	3
	що робить країну більш вразливою до зовнішніх змін та економічних криз	строкової стратегії розвитку ресурсного сектору
Соціальні проблеми	Використання природних ресурсів може призвести до переселення населення, конфліктів через право власності, нерівномірного розподілу доходів та ресурсів, що може створювати соціальні напруження	Конфлікти через право власності на ресурси. Напруження та конфлікти через розподіл доходів. Загроза переселення населення та втрата земельних угідь. Соціальні протести через недостатню забезпеченість
Корупція та недовіра до управління	Володіння природними ресурсами може стати джерелом корупції та недовіри до управління, особливо якщо не забезпечені прозорість та відповідальність у секторі	Залежність від експорту та коливання цін на світовому ринку. Недиверсифікована економіка та ризик криз. Корупція та недовіра до управління ресурсами
Геополітичні ризики	Контроль над природними ресурсами може стати предметом геополітичних конфліктів та тиску з боку інших країн	Геополітичні конфлікти через контроль над ресурсами. Втрата геополітичного впливу через розподіл природних ресурсів. Вплив міжнародних санкцій на економіку та доступ до ресурсів
Вичерпання ресурсів	Неконтрольований та несталий видобуток природних ресурсів може призвести до – їх вичерпання, що загрожує економіці та екології, – зміни екологічного стану і якості екосистем, – економічної нестабільності та соціальних конфліктів, – порушення прав людини, геополітичних конфліктів, втрати конкурентоспроможності, – енергетичної залежності, – порушення екосистем, кризи водних ресурсів, забруднення довкілля, – втрати прибутковості господарських систем і корупції, – соціальної напруги, – загрози зовнішнього втручання (привернення уваги зовнішніх акторів, які намагаються впливати на ситуацію в країні, поступово генеруючи загрози національній безпеці та їх нарощення)	Зменшення резервів природних ресурсів. Зменшення виробництва та експорту, зростання цін на ресурси та загрози безпеки енергопостачання. Забруднення повітря, води та ґрунту, деградація природних ресурсів - негативно впливають на здоров'я людей та біорізноманіття. Коливання у доходах експорту, залежність від коливань цін на світових ринках. Конфлікти з місцевим населенням, особливо в районах видобутку. Земельні спори, нерівномірний розподіл доходів та соціальна напруженість. Примусове переміщення населення, порушення прав на власність та традиційне землекористування. Контроль над ресурсами є причиною міжнародних територіальних суперечок та конфліктів. Знецінення природних ресурсів, зниження якості продукції та втрати конкурентоспроможності на світових ринках. Підвищення ризику енергетичних криз та вразливості до зовнішніх впливів. Порушення природних екосистем, включаючи ліси, річки та озера (негативно впливаючи на біорізноманіття в екосистемах і здоров'я населення). Криза водопостачання, особливо в сухих регіонах, руйнування сільського господарства, промисловості та життєвих умов населення

Сформульовано та систематизовано у табличному вигляді авторами.

Приведений у табл. 3 комплекс загроз і ризиків національній безпеці (а, в її межах, економічній, екологічній, соціальній, природно-ресурсів, тощо) демонструє різні аспекти впливу володіння природними ресурсами та формування ПРА на екологію, економіку, соціальну сферу та геополітичне становище нашої країни. Наразі, в Україні існують й інші значні виклики та ризики (військово-економічні, суспільно-політичні, втрата державності, масштабні загрози військової агресії, тощо), які потребують уваги та ефективних заходів для досягнення сталого господарювання та збалансованого розвитку, збереження навколишнього середовища та забезпечення добробуту громадян (табл. 4). Для уникнення й елімінації приведених у табл. 3 – 4 загроз та ризиків, суб'єкти управління будь-якого рівня мають працювати над диверсифікацією еконо-

міки, залученням інвестицій у новітні й високотехнологічні галузі, ефективним управлінням ПРА, стимулюванням та сприянням сталому господарюванню [1]. Важливо впроваджувати ефективну політику управління природними ресурсами, збалансовувати розвиток різних галузей економіки, стимулювати інновації та диверсифікацію, розвивати сталу та стійку економіку, забезпечувати прозорість, відповідальність, участь громадськості у вирішенні природно-ресурсних питань.

Зазначене обумовлює потребу у використанні та реалізації, в межах інноваційної просторової системи управління ПРА, організаційно-економічних засобів і заходів, які допомагають управляти (еліминувати) викликами, ризиками та загрозами, пов'язаними з володінням природними ресурсами та формуванням на-

ціонального ПРА (табл. 5). Вказані організаційно-економічні заходи можуть допомогти забезпечити ефективне та стале використання природних ресурсів і, від-

повідно, забезпечити формування достатнього масштабу ПРА, сприяючи сталому розвитку України та національних господарських систем.

Таблиця 4

Загрози та ризики для України та її господарських систем, що спричинені залежністю від експорту природних ресурсів

Загрози і ризики	Зміст та сутність комплексу загроз для України та її господарських систем
Циклічна економіка	Україна та її господарські системи, які залежать від експорту природних ресурсів, можуть бути піддані циклічним коливанням цін на світовому ринку. Зміни в глобальних ринкових умовах можуть призвести до зростання чи зменшення вартості експортованих ресурсів, що впливає на доходи країни та здатність сплачувати свої зобов'язання
Залежність від зовнішніх партнерів	Україна та її господарські системи залежні від експорту природних ресурсів стикаються зі змінами в попиті з боку їх зовнішніх партнерів. Якщо основні імпортери ресурсів змінюють свою стратегію або переходять до альтернативних постачальників, це може негативно вплинути на економіку країни
Внутрішні соціальні проблеми	Залежність від експорту природних ресурсів призводить до нерівномірного розподілу доходів та ресурсів у країні. Це спричиняє соціальні проблеми, такі як безробіття, бідність та соціальна напруженість
Ризик втрати власності на ресурси	Зловживання або неконтрольований видобуток природних ресурсів може призвести до їх вичерпання та зниження якості, втрати власності на видобуток золота, нафти, газу, титану та інших ресурсів. Це може позначитися на майбутньому потенціалі країни для експорту та розвитку
Геополітичні конфлікти	Володіння значними природними ресурсами спричинило геополітичні конфлікти з іншими країнами (такими як РФ) та небажання втручатися у внутрішні справи нашої країни (ЄС і США й інші)
Обмеження інновацій	Залежність від експорту природних ресурсів обмежує інвестиції та розвиток інноваційних галузей в економіці. Україна зосереджує свої зусилля на експорті саме ресурсів, забуваючи про потребу в розвитку інших галузей
Вплив на навколишнє середовище	Видобуток та переробка природних ресурсів має шкідливий вплив на навколишнє природне середовище (забруднення повітря, води та ґрунту тощо) що призводить до екологічних проблем

Сформульовано та систематизовано у табличному вигляді авторами.

Таблиця 5

Організаційно-економічні заходи управління викликами, ризиками та загрозами, пов'язаними з володінням природними ресурсами та формуванням національного ПРА

Напрями	Організаційно-економічні заходи та засоби
Екологічна сталість та збереження природних ресурсів	Необхідно встановити ефективні механізми контролю та регулювання видобутку та використання природних ресурсів, щоб уникнути їх вичерпання та зберегти біорізноманіття. Враховувати принцип сталого розвитку та забезпечувати екологічну стійкість проектів, що пов'язані з природними ресурсами
Диверсифікація економіки	Розвивати інші галузі економіки, окрім природно-ресурсного сектору, щоб уникнути надмірної залежності від експорту ресурсів та збалансувати економіку. Сприяти інноваціям та розвитку високотехнологічних галузей, що допоможе збільшити внутрішній ринок та робочі місця
Відкрите та прозоре управління ресурсами	Забезпечити прозоре управління та гласність у сфері природних ресурсів, щоб уникнути корупції та неефективного використання цих ресурсів. Залучати громадськість та стейкхолдерів у процес управління ресурсами
Стимулювання сталого споживання	Розвивати свідоме та стале споживання серед населення, що допоможе знизити навантаження на природні ресурси та екологічну нішу. Пропагувати переробку та вторинне використання ресурсів
Соціальна підтримка та розвиток	Забезпечити соціальну підтримку для тих, хто може постраждати внаслідок змін в природно-ресурсному секторі, таких як переселення або зменшення зайнятості. Запровадити програми перепідготовки та підтримки для громадян, що втратили робочі місця у зв'язку з вичерпанням ресурсів
Міжнародне співробітництво	Збільшити співпрацю з міжнародними партнерами для зменшення геополітичних ризиків та розвитку спільних проектів, спрямованих на стале використання природних ресурсів
Наукові дослідження та інновації	Профінансувати та підтримувати наукові дослідження, спрямовані на знаходження нових ресурсів та екологічно чистих технологій для їх видобутку та переробки

Сформульовано та систематизовано у табличному вигляді авторами.

Спираючись на результати досліджень науковців сучасної школи економічної генетики [8; 13; 14], можна стверджувати про те, що у формуванні генетично оновлених господарських відносин в Україні в умовах ресурсних обмежень та у просторовому переформатуванні економічних й екосистем надзвичайно важливе місце і роль, наразі, набуває саме національні ПРА. Поряд із цим, зазначимо: як визнано [2; 4] – ПРА суттєво впливають на економіку, соціальний розвиток, екологію, геополітику та інновації тощо, звідси, розроблення механізмів та ефективне управління ПРА сприятиме сталому господарюванню та збалансованому розвитку країни, покращенню якості життя населення, розвитку нових технологій та забезпеченню екологічної стійкості, створюючи стабільне й безпечне еко- середовище.

Висновки. Певним чином підсумовуючи результати науково-прикладної розробки, зауважимо, що авторами визначено та обґрунтовано пріоритетні напрями просторової організації та розвитку господарських систем (вісімнадцять), імовірних для їх відбудови, відновлення й переформування за результатами залучення, використання й нарощення масштабів природно-ресурсних активів. При цьому, деталізовано перелік класифікаційних ознак природно-ресурсних активів задля врахування суб'єктами управління у своїй діяльності для реалізації завдань із забезпечення сталого господарювання.

Визнаючи важливість для реалізації сучасних господарських відносин нарощення масштабів національних природно-ресурсних активів, розкрито й визнано комплекс реальних загроз, викликів та ризиків, які несе Україні володіння ними. До його складу якого включено: екологічні, соціальні, геополітичні, залежність від експорту, не-диверсифікованість економіки, вичерпаність ресурсів. Комплекс реальних загроз, викликів та ризиків розширено також і певними загрозами і ризиками, які спричинені залежністю від експорту природних ресурсів. А, саме: циклічна економіка, залежність від зовнішніх партнерів, внутрішніми соціальними проблемами, ризиками втрати власності на ресурси, геополітичними конфліктами, обмеженням інновацій, вплив на навколишнє середовище. Вказане стало основою для розробки комплексу дієвих організаційно-економічних заходів управління викликами, ризиками та загрозами за найбільш пріоритетними напрямками: а) екологічна сталість та збереження природних ресурсів; б) диверсифікація економіки; в) відкрите та прозоре управління ресурсами; г) стимулювання сталого споживання; д) соціальна підтримка та розвиток; ж) міжнародне співробітництво; з) наукові дослідження та інновації. Перспективи подальших досліджень у даному напрямку пов'язані з доцільністю розробки технологій діагностики й оцінювання якості просторового розвитку господарських систем, а також формуванням реконструктивних напрямів їх просторової організації на базі природно-ресурсних активів за використання актив-орієнтованого підходу до забезпечення якості життя населення.

Список використаних джерел

1. Микитенко В. В., Лицур І. М. Загрози та ризики імплементації просторової моделі управління природно-ресурсними активами. *Збалансоване приро-*

додокористування. 2020. № 1. С. 11-20. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2020.203916>.

2. Микитенко В. В. Механізми реалізації інтегральної просторової моделі управління природно-ресурсними активами в умовах суспільно-політичної та економічної кризи і загроз національній безпеці. *Економіка, управління, інновації.* 2020. Вип. 1 (26). DOI: [https://doi.org/10.35433/ISSN_2410-3748-2020-1\(26\)-5](https://doi.org/10.35433/ISSN_2410-3748-2020-1(26)-5).

3. Бистряков І. К., Микитенко В. В. Переформування просторової системи управління природно-ресурсними активами. *Економіка природокористування і сталий розвиток.* 2018. № 1-2 (20-21). С. 37-43.

4. Микитенко В. В. Просторове управління природно-ресурсними активами – запорука розвитку національного державотворчого проекту і його безпеки. *Економіка природокористування і сталий розвиток.* 2019. № 5 (24). С. 21-28.

5. Бистряков І. К., Микитенко В. В. Управління природно-ресурсними активами в системі стратегічного потенціалу економіки. *Економіка, управління, інновації: Серія: Економічні науки.* 2018. Вип. 1 (22). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2018_1_3.

6. Бистряков І. К., Драган І. В., Клиновий Д. В., Коржунова Н. В., Лицур І. М., Микитенко В. В. Формування просторової системи управління природно-ресурсними активами: монографія / за ред. М. А. Хвесика; НАН України, ДУ ІЕПСР. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2020. 464 с.

7. North D. Structure and Change in Economic History. New York: W. W. Norton & Co., 1981. 228 p.

8. Норт Д. Інститути, інституціональна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 198 с.

9. Moore J. F. Business ecosystems and the view from the firm. *The Antitrust Bulletin.* 2006. Vol. 51. No. 1. P. 31–75. DOI: <https://doi.org/10.1177/0003603X0605100103>.

10. Бистряков І. К., Чернюк Л. Г. Економічний простір: аспекти методологічного визначення: препринт [за заг. ред. Б. М. Данилишина]. Київ: РВПС України НАН України, 2006. 56 с.

11. Бистряков І. К. Просторовий концепт обґрунтування еколого-економічного розвитку. *Економіка України.* 2018. № 11-12. С. 136 – 147.

12. Веклич О. О. Сутнісна характеристика екосистемних активів територіальних громад. *Ефективна економіка.* 2020. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17>.

13. Boulding K. E. What is evolutionary economics? *Journal of Evolutionary Economics.* 1991. № 1. P. 9–17.

14. Завгородня О. О. До питання про генетику економічних систем. *Європейський вектор економічного розвитку,* 2012. Вип. 2(13). С. 375 – 383.

References

1. Mykytenko, V. V., Lytsur, I. M. (2020). Zahrozy ta ryzyky implementatsii prostorovoi modeli upravlinnia pryrodno-resursnyu aktyvamy [Threats and risks of implementing a spatial model of natural resource asset management]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Balanced nature management,* no 1, pp. 11-20. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2020.203916> [in Ukrainian].

2. Mykytenko, V. V. (2020) Mekhanizmy realizatsii intehralnoi prostorovoi modeli upravlinnia pryrodno-resursnyu aktyvamy v umovakh suspilno-politychnoi ta

- ekonomichnoi kryzy i zahroz natsionalnii bezpetsi [Mechanisms of implementation of the integrated spatial model of management of natural resource assets in the conditions of socio-political and economic crisis and threats to national security]. *Ekonomika, upravlinnia, innovatsii – Economics, management, innovations*, vol. 1 (26). DOI: [https://doi.org/10.35433/ISSN2410-3748-2020-1\(26\)-5](https://doi.org/10.35433/ISSN2410-3748-2020-1(26)-5) [in Ukrainian].
3. Bystriakov, I. K., Mykytenko, V. V. (2018). Pereformatuvannia prostorovoi systemy upravlinnia pryrodno-resursnymy aktyvamy [Reformatting of the spatial management system of natural resource assets]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok – Economics of nature use and sustainable development*, no 1-2 (20-21), pp. 37-43 [in Ukrainian].
4. Mykytenko, V. V. (2019). Prostorove upravlinnia pryrodno-resursnymy aktyvamy – zaporuka rozvytku natsionalnoho derzhavotvorchoho proektu i yoho bezpeky [Spatial management of natural resource assets is the key to the development of the national state-building project and its security]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok – Economics of nature use and sustainable development*, no 5 (24), pp. 21-28 [in Ukrainian].
5. Bystriakov, I. K., Mykytenko, V. V. (2018). Upravlinnia pryrodno-resursnymy aktyvamy v systemi stratehichnoho potentsialu ekonomiky [Management of natural resource assets in the system of strategic potential of the economy]. *Ekonomika, upravlinnia, innovatsii: Seriya: Ekonomichni nauky – Economy, management, innovation* (electronic journal), Vol. 1 (22). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2018_1_3 [in Ukrainian].
6. Bystriakov, I. K., Drahan, I. V., Klynovy, D. V., Korzhunova, N. V., Lytsur, I. M., Mykytenko, V. V. (2020). Formuvannia prostorovoi systemy upravlinnia pryrodno-resursnymy aktyvamy [Formation of a spatial management system of natural resource assets]. Kyiv, State University of IEP SR of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
7. North D. (1981) Structure and Change in Economic History. New York, W. W. Norton & Co.
8. North, D. (2000). Instytuty, instytutsionalna zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, institutional change and functioning of the economy]. Kyiv, Osnovy [in Ukrainian].
9. Moore, J. F. (2006). Business ecosystems and the view from the firm. *The Antitrust Bulletin*, vol. 51, no 1, pp. 31–75. DOI: <https://doi.org/10.1177/0003603X0605100103>.
10. Bystriakov, I. K., Cherniuk, L. H. (2006). Ekonomichnyi prostir: aspekty metodolohichnoho vyznachennia [Economic space: aspects of methodological definition]. Kyiv, CSPF Ukraine of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
11. Bystriakov, I. K. (2018). Prostorovyi kontsept obruntuvannia ekoloho-ekonomichnoho rozvytku. *Ekonomika Ukrainy* [Spatial concept of substantiation of ecological and economic development]. *Ekon. Ukr.*, 11-12, pp. 136-147 [in Ukrainian].
12. Veklych, O. O. (2020). Sutnisna kharakterystyka ekosystemnykh aktyviv terytorial'nykh hromad [Essential characteristic of ecosystem assets of territorial communities]. *Efektivna ekonomika*, no 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17> [in Ukrainian].
13. Boulding, K. E. (1991). What is evolutionary economics? *Journal of Evolutionary Economics*, no 1, pp. 9–17.
14. Zavorodnia, O. O. (2012). Do pyttannia pro henetyku ekonomichnykh system [To the question of the genetics of economic systems]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku – European vector of economic development*, vol. 2(13), pp. 375-383 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023

Формат цитування:

Микитенко В. В., Чуприна М. О. Місце та роль природно-ресурсних активів у просторовому розвитку господарських систем України в ресурсних обмеженнях. *Вісник економічної науки України*. 2023. № 2 (45). С. 21-29. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.2\(45\).21-29](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.2(45).21-29)

Mykytenko, V. V., Chuprina, M. O. (2023). The Place and Role of Natural Resource Assets in the Spatial Development of Economic Systems of Ukraine under Resource Limitations. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (45), pp. 21-29. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.2\(45\).21-29](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.2(45).21-29)